

ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ВЪЗРАСТНАТА ГЕНЕРАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

Росица Рангелова

Институт за икономически изследвания при
Българската академия на науките

How to cite this article / Как да се цитира тази статия:

Rangelova, R. (2022). Za izsledvaneto na vazrastnata generatsia v Bulgaria [On the Study of the Older Generation in Bulgaria]. *Economic Thought Journal*, 67(1), pp. 108-114 (*in Bulgarian*).

To link to this article / Връзка към статията:

Published online / Публикувана онлайн: 2 June 2022

Submit your article to this journal / Изпратете статия за публикуване

<https://etj.iki.bas.bg>

Article views / Статията е видяна:

View related articles / Други подобни статии:

View Crossmark data / Вж. информация от Crossmark:

Citing articles / Цитиращи статии:

View citing articles / Вж. цитиращи статии:

ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ВЪЗРАСТНАТА ГЕНЕРАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

Росица Рангелова

Институт за икономически изследвания при
Българската академия на науките

През последните няколко десетилетия сме свидетели на динамични демографски промени в целия свят, в Европейския съюз (ЕС) и в частност в България. Те са свързани с намаляване на броя на населението (депопулация) и с остаряването му (измерено най-често чрез дела на населението на 65 и повече години в общия му брой), а също и с миграцията. Още през 80-те години на миналия век темпът на естествен прираст на населението в България започва да спада, но за първи път през 1990 г. е регистриран отрицателен темп на естествен растеж (-0.4‰), като през следващите десетилетия той е доста нисък – около -5‰. Днес България е сред страните в ЕС, в които тези процеси протичат най-динамично и дори драматично. В резултат от двата фактора (естествен прираст и миграция) броят на населението у нас намалява от близо 9 млн. през 1988 г. на около 6,5 млн. през 2021 г.

При новите условия демографските промени (срив, катастрофа) в страната се изследват от много специалисти – учени и експерти. Така е натрупан значителен научен потенциал, изразен в публикации и участия, най-вече в международни проекти. Публикуването на тематични сборници започва от 2005 г., когато България се включва в два международни проекта по линия на ЕС. Целта на първия проект (ERA AGE-2) е да изгради националното изследователско поле на стареенето със съответната база данни, а на втория (FUTURAGE) – да се очертаят приоритетите на изследователската дейност, свързана с възрастните хора, за следващите две десетилетия в ЕС, за да се разработи Европейска пътна карта на изследванията по стареенето (2012 г.) като ориентир за бъдещата работа. Координацията на тези проекти у нас се извършва от Центъра за изследване на населението (ЦИН) при БАН, а след приключването им тя е поета от Центъра за демографски изследвания и обучение с председател доц. д-р Геновева Михова.

През годините се повеждат няколко национални форума на изследователите по стареенето, организирани от институти на БАН, от МТСП, от НОИ, браншови организации, синдикати, НПО и др. По линия на Шестата рамкова програма на Европейската комисия (ЕК) България участва в проект на тема „Остаряване на населението, здравен статус и детерминанти на разходите за здравеопазване“ (ANEAD), 2004-2007 г., а също и в проекти по линия на европейските фондове и по-конкретно ОП „Управление на човешките ресурси“.

Освен канализираната по тази линия изследователска работа множество учени са правили и правят своите изследвания по стареене на населението или като самостоятелни изяви, или във връзка с други национални или междуна-

родни проекти. Може би най-мощният сред тях е „Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България“ (ПМС № 437/08.12.2016 г.), включващ широк кръг изследвани проблеми и учени от институти по обществените науки при БАН. Самостоятелна и значителна роля в цялата работа се пада на НСИ.

Изградените контакти между изследователите от различни научни области (основно демография, икономика, социология и медицина) и установилото се взаимодействие между тях се превръщат в благоприятна среда за създаване на системен научен живот, за ежегодни изяви и публикации.

Неотдавна излезе от печат поредният сборник от статии по проблемите, свързани с остаряването на населението в България в неговите основни аспекти – демографски, икономически, социални, здравни (Михова, Г. (съст.). *Възрастната генерация на България – социално-демографски профил, позиции и ценности*). Той представлява комплексно, мултидисциплинарно изследване на възрастното население у нас през второто десетилетие на XXI век. Авторите са от различни научни звена и специалности в страната. Сред тях има утвърдени и познати от десетилетия имена, специалисти от средното поколение, както и млади хора (асистенти и докторанти), с което определено се постига разнообразие на гледните точки и приемственост в работата.

Статиите в сборника могат да се причислят към една от трите разглеждани в него теми: социално-демографски профил, икономически профил и въпроси на здравния статус и здравеопазването на възрастните хора.

Въпросите на *социално-демографския профил* са базата за изучаване на цялостния процес на депопулация и остаряване на населението. Трябва да се отбележи, че една група страни от ЦИЕ, а също Португалия и Италия в ЕС имат намаляващо население, като най-голям е спадът в Литва, Латвия, Хърватия, България, Румъния и т.н. Това е резултат както от отрицателния естествен прираст, така и от значителната емиграция, главно към държавите от Западна Европа. Силата на двата фактора се проявява по различен начин в отделните страни.

Неблагоприятната картина за България се илюстрира чрез следните данни. Относителният дял на населението на 65 и повече години в общото население нараства значително – от 13,2% за 1990 г. на 17,6% за 2007 г. (при влизането ни в ЕС) и на 21,3% за 2018 г. За сметка на това се понижава дялът на по-младите възрастови групи. *Коефициентът на общата смъртност в България е най-високият в Европа и е сред най-високите в света* – през 2018 г. тя е 15,4‰ при 10,4‰ средно за ЕС-28. Това показва, че *проблемите за все по-малобройното население в страната ни освен в намаляващата раждаемост са преди всичко във високата смъртност* (проф. д.ик.н. Росица Рангелова). Средната очаквана продължителност на живота при раждане в България нараства, но бавно, и също остава сред най-ниските в ЕС – през 2017 г. тя е 74,8 години и е с над 6 години по-малка от средната за ЕС-28 (80,9 години). От този порядък тя е в Латвия и малко по-висока – в Румъния (75,3 години). В неблагоприятно съотношение е и средната очаквана продължителност на живота на хората на 65 години – 16,1 години за България и 19,9 средно за ЕС.

Демографските показатели за България силно варират в териториален план.

Във връзка с това полезно изследване на динамиката на остаряване на населението в страната по области е представено от докторант К. Божиков. Анализирана е конкретно различната динамика на остаряване (на базата на относителния дял на населението над 64 години в общия му брой) през периода 2001-2019 г. и са направени оригинални изводи.

Проф. д.с.н. Максим Мизов разсъждава върху някои премълчавани проблеми (както ги нарича той) на демографската криза и статуса на възрастните поколения у нас, преживели активния си трудов живот по време на социализма. Предвид историческата даденост, той развива темата за нерадостните старини на преобладаващата част от сегашното възрастно поколение поради ниските пенсии и ограничените условия на живот в малките села и градове по отношение на здравеопазване, социални услуги и социални контакти. Същевременно децата на повечето от тези хора най-често са мигрирали, което ги обрича на самота. При това те са причислени към творците от социалистическо време, независимо дали са били или не са били членове на БКП. Те са се трудили съзнателно и отговорно, но тъй като този период е отречен сам по себе си с прехода към пазарно стопанство и с политическите промени, техният принос губи признание.

Основните *икономически аспекти*, свързани с възрастните хора, засягат участието им в пазара на труда, качеството им като човешки капитал и тяхното заплащане.

Пазарът на труда следва общата демографска тенденция в България към застаряване на населението, като се наблюдават засилващи се структурни дисбаланси, възникнали в резултат от неблагоприятните демографски промени в условията на нарастваща заетост (проф. Росица Рангелова). Демографският срив не само намалява броя на работната сила, но и влошава възрастовата и професионалната й структура. Настъпва неблагоприятна промяна по отношение на наличния човешки ресурс. Такава структура силно увеличава тежестта върху бюджета с разходи за пенсии и медицински грижи за възрастните хора. България е страната с най-ниски средни доходи на човек от населението сред другите държави от ЕС; страната с най-висок риск от бедност и социално изключване за населението и още повече на хората над 65 години.

Поради демографските промени ЕК предприема политика на повишаване на възрастта на пенсиониране и активното остаряване. Опитът на възрастните хора ги прави незаменим актив за икономиката, който се увеличава още повече, когато се постигне приемственост между тях и по-младите поколения. В контекста на реформите на пенсионните системи в ЕС, вкл. България, се цели повишаване на равнището на заетостта на по-възрастните работници и намаляване на съотношенията на икономическа зависимост, така че да не бъде застрашена устойчивостта на публичните финанси. Българското правителство е приело Национална стратегия за активен живот на възрастните хора в България (2019-2030 г.), чиято цел е да се създадат условия те да водят активен и достоен живот чрез осигуряване на равни възможности за пълноценното им участие в икономическия и в социалния живот на обществото. По тези причини досегашните нагласи се нуждаят от преосмисляне и е необходимо възприемането

на нова философия за живота в третия жизнен цикъл (третата възраст). Това подтиква г-жа Мика Зайкова иронично да установи, че старостта се отлага за *четвъртата възраст*.

В документите за насърчаване на активния живот на това поколение в България приоритетно е изведен проблемът за инвестирането в човешкия капитал. Достъпът до участие в образование, обучение и развитие на уменията на възрастните хора у нас обаче е едва до 2% от тях. Резултатите в страната са твърде ниски и несравними с други държави от ЕС по отношение на приносите на държавата и на публично-частното партньорство в достъпа до обучение през целия живот и в частност в третия жизнен цикъл (доц. д-р Г. Михова, проф. д.ик.н. П. Найденова).

Както заявява доц. Г. Михова: „В страната не се виждат никакви очертания на т.нар. сребърна икономика с нейните две предназначения – да осигурява подходящи работни места за възрастни работници и служители и да развива нови икономически дейности, свързани със социални услуги за възрастни“ (с. 71). Д-р А. Трифонов се позовава на данни на „Галъп“ от 2017 г., според които 74% от заетите възрастни заявяват, че *планират да работят след пенсионна възраст или поради финансова нужда, или защото просто не са готови да си тръгнат*. Той разглежда въпроса как могат хората в „сребърната“ възраст да бъдат активен резерв, а не тежест на държавата. Темата е конкретизирана в доклада на доц. д-р С. Черкезова за резултатите от проучване на нагласите и участието в заетост преди и след пенсиониране сред хората на 45 и повече години в България. Авторът констатира, че ситуацията на възрастната работна сила на пазара на труда се подобрява в сравнение с предходни години. Сравнявайки хипотетични и реални индивидуални решения, тя отбелязва, че оптимистичната картина сред пенсионираните се променя в действителния живот. Сред разглежданата група се очертават профили на успешно реализирани на пазара на труда, което е важно условие за удължаване на трудовата кариера и съхраняване на здравето по-дълго време.

В няколко доклада са изследвани проблемите на пазара на труда на възрастните хора. Д-р Т. Кинева *представя активния живот на хората в предпенсионна и пенсионна възраст* в България чрез участието им в трудовия и в обществения живот. Темата е продължена от екип от учени, които разглеждат активния живот на възрастните хора и остаряването *в добро здраве* съгласно законодателството в ЕС и у нас. Трудните и нерешени въпроси около пенсиите и социалното осигуряване в България са разгледани от доц. д-р Георги Матеев, който подчертава, че те трябва да бъдат подложени на широка публична дискусия. Само на тази база е възможно да се разработи и да се внедри пенсионен модел, отразяващ както съвременната икономическа реалност на пазарната икономика в България, така и социалните нужди и принципи, върху които обществото ще гради материалното благополучие на хората в пенсионна възраст. Авторът се спира по-подробно на пазарните принципи и механизми за пенсионното осигуряване и на икономическите предпоставки за успешното функциониране на частни застрахователни пенсионни фондове.

Част от докладите се отнасят до *здравния статус и здравеопазването на въз-*

растните хора. В някои от тях са разгледани въпросите на управлението на социалните услуги за възрастните хора, ролята на рехабилитацията за здравословното остаряване, храненето в напреднала възраст, оптимизацията на управлението на крехко здраве и др. Оправдан интерес предизвиква докладът на екип с ръководител проф. д-р Т. Черкезов за приноса на медицинските специалисти от възрастното поколение за преодоляване на кадровия дефицит в здравеопазването. Както добре се знае, тези въпроси, а също и тежките диспропорции по специалности и в регионален план, стоят с особена острота в страната ни. По данни на Българския лекарски съюз 26,47%, или повече от една четвърт от лекарите са над 60-годишна възраст и благодарение на тяхното трудово участие в реалното медицинско обслужване острият недостиг на лекари-специалисти не е толкова осезаем. През 2019 г. 14% от лекарите на основен договор са на възраст до 35 години; само 9,7% – от 35 до 44 години; 23,5% – от 45 до 54 години; 35,3% – от 55 до 64 години и 17,5% са над 65 години. Това означава, че над половината (52,8%) са на възраст над 55 години. Погледнато в близка перспектива, нещата по отношение на наличността на лекари и специалисти по здравни грижи изглеждат още по-тежки. При това възрастовата структура трябва да гарантира приемственост и предаване на опита между поколенията.

Двама асистенти (д-р С. Визев и д-р П. Ангелова) изследват медико-социалните предизвикателства на пандемията от COVID-19 сред възрастното население. Според авторите пред общественото здравеопазване и наука стои подценяваният досега проблем – да се разработят нови методи за изучаване на механизмите на физиологията и патологията (още в ранната онтогенеза), етиопатогенезата¹ на заболяванията и да се поставят на публична преоценка *акцентите и поведението за превенция на пандемичните болести и свързаните с тях инвалидизации и смъртност.* Тематично близки са въпросите за *старее-нето, синдемията² COVID-19 и ценностите в обществото* (доц. д-р Д. Ванкова). Авторът защитава мнението, че колкото и ефективно лечение или ваксини да бъдат открити, чисто биомедицинският подход към коронавирусната болест не би могъл да бъде устойчив. Ако не се реформират политиките за преодоляване на социалните неравенства, нашите общества никога няма да бъдат сигурно защитени от синдемията COVID-19.

Изведените тенденции и препоръки в сборника могат да бъдат полезни за националната политика за насърчаване на активното стареене, а с това – на подълъг трудов живот чрез адаптиране на по-възрастните работници и служители към изискванията на пазара на труда, отчитайки специфичните възрастови икономически, социални и здравни потребности на възрастната генерация.

¹ Медицински термин, който се отнася до произхода на заболяването и неговите механизми.

² Терминът синдемия (syndemic, synergistic epidemic) е сравнително нов в света и означава: (а) две и/или повече заболявания или състояния, които си взаимодействат в рамките на определена популация; (б) културният контекст и социалните фактори, които създават условията за взаимодействие на тези заболявания или състояния, и (в) неблагоприятните биологични, социални или поведенчески последици, които увеличават цялостната тежест от тези заболявания за разглежданите популации. Идеята за синдемията обединява в обща визия клиничната медицина и общественото здраве.

* * *

Вече е създаден значителен научен потенциал чрез системни и извършвани в продължение на години проучвания в областта на остаряването на населението в България. В природата на изследванията е да се приближават до истината, макар най-често да са единични и фрагментирани. Несъмнено те са много полезни като части от общия конгломерат. Освен многобройните публикации, в общественото пространство се изказват специалисти, но най-често техните мнения остават нечути при определянето на целите на общата за страната политика. Преобладава убеждението, че този потенциал не се използва от вземащите национални решения, с което се омаловажава трудът на учени и експерти, но по-важното е, че остават неизползвани постиженията на специалистите, с което се накърняват интересите на държавата. Липсата на взаимодействие между наука и управление е свързана най-напред с отсъствието на изяснена социална концепция и стратегия на развитието (дори при наличието на многото приети национални документи). Може би трябва да се говори за изграждане на интегрирана стратегия.

Остротата на проблемите, свързани с динамично развиващите се неблагоприятни демографски промени по остаряването на населението, налага да се *приложат много по-сериозни мерки от съществуващите в момента, а не просто да се продължава провежданата досега държавна политика*. С други думи, *драматизмът на ситуацията не се отчита в цялостната политика*. Впечатлението е за ход на науката и управлението в различни коловози, като управляващите не умеят или не желаят да се ангажират по-сериозно с научния потенциал. Изявата на отделни личности, поканени в медиите и в отделни проекти, не е достатъчна. Привидно политиката се провежда в съответствие с тази на ЕС. При приемането на държавните документи по линия на Съюза се включват специалисти, но те са единично и почти формално избрани и не отразяват потенциала от знания. Налага се убеждението, че тези стратегии и други документи за България се прилагат формално и като цяло не работят. Като говорим за последното десетилетие, през него беше закрито научното звено по демография при БАН (Центърът за изследване на населението) и то беше сведено до департамент в не толкова тематично близък институт. Това доведе до критично съкращаване на броя на специалистите по демография там и до намаляване на потенциала и на влиянието му. Начело на държавата по проблемите на демографското развитие се назначават неподходящи лица (например вицепремиер), чийто избор е обиден за възможностите и за нивото на науката и за управлението на страната. Не е чудно, че на практика няма очаквани резултати.

Конфликт на интереси

Авторът декларира липса на конфликт на интереси.

Библиографска справка

Михова, Г. (съставител) (2021). *Възрастната генерация на България – социално-демографски профил, позиции и ценности*. Сборник от статии. Център за демографски изследвания и обучение. Варна: Изд. „Славена“, 392 с., ISBN 978-619-190-190-6

Росица Рангелова е доктор на икономическите науки, професор в Института за икономически изследвания при Българската академия на науките, r.rangelova@iki.bas.bg

Rossitsa Rangelova is Dr. Ec. Sc., Professor at the Economic Research Institute at Bulgarian Academy of Sciences, r.rangelova@iki.bas.bg